

Аннотация

Дришлюк А. И. Об актуальности исследования системы источников гражданского права Украины (обзор литературы и постановка проблемы). — Статья.

Научная статья посвящена определению актуальности исследования системы источников гражданского права Украины. Проведен анализ научного наследия и достижений современной цивилистики, сделан вывод о необходимости разработки научно обоснованной концепции развития и реформирования системы источников гражданского права Украины, которая с учетом современного правового понимания позволит перейти на следующий уровень развития регулирования частноправовых отношений в Украине.

Ключевые слова: право, источник права, источник гражданского права, частноправовые отношения.

Summary

Drishlyuk A. I. Actuality of research of the system of sources of Ukrainian civil law (review of literature and problem statement). — Article

The scientific article is devoted to definition of actuality of research of system of sources of Ukrainian civil law. The analysis of scientific inheritance and achievements of modern civil law is conducted and a conclusion is done about the necessity of development of the scientifically grounded conception of development and reformation of the system of sources of civil law of Ukraine, which taking into account modern right understanding will allow to pass to the next level of development of adjusting of private — legal relations in Ukraine.

Key words: law, source of law, source of civil law, private — legal relations.

УДК 347.764:368.013:346.26

Е. П. Стась

СТРАХУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ РИЗИКІВ ЯК ПРЕДМЕТ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Постановка проблеми. Ризик є одним із основних чинників підприємницької діяльності. Несуть його й некомерційні суб'єкти господарювання, і цей ризик пов'язаний, передусім, із входженням у сферу економічних відносин та конкурентного середовища, де діють багато невизначеностей, що можуть вплинути на збитки суб'єкта господарювання та невиконання ним статутних завдань. У загальному вигляді у сфері підприємництва ризик постає небезпекою настання втрат та загрозою виникнення інших негативних економічних наслідків під час діяльності суб'єкта підприємницької діяльності для його майнового стану, репутації, умов здійснення діяльності та програми господарської діяльності.

Як вірно зазначається у літературі, у силу специфіки ринкових відносин страхування підприємницьких ризиків стає засобом захисту підприємців від несприятливої зміни економічної кон'юнктури. Страхування у цьому випадку допомагає впорядкувати фінансові та юридичні взаємозв'язки між різними учасниками ринкових відносин [1, с. 3]. А тому належне упорядкування цих відносин є актуальним завданням сучасної держави.

Наукові дослідження за темою. Питанням страхування підприємницьких ризиків присвячено низку робіт правознавців, зокрема Д. І. Меєра, А. І. Худякова, В. Ю. Абрамова, Д. О. Барикіна та ін. Але ці питання розглядалися ними усічено — виключно із приватноправових (цивільно-правових) або публічно-правових (адміністративних, фінансових) позицій, що не дозволяє углядіти зв'язок між саморегулюванням та державним регулюванням відносин щодо цього виду страхування. У дисертаційних роботах господарників — І. Б. Чайкіна, Н. Б. Пацурії — питання страхування підприємницьких ризиків розглядалися побічно, без позначення на їх особливості у системі інших страхових відносин.

Саме тому метою цієї статті є визначення обсягу поняття страхування підприємницьких ризиків як предмету господарсько-правового регулювання.

Поняття страхування підприємницьких ризиків важко визначити, враховуючи реалії сучасного законодавства України. Зокрема, у ЦК України відсутні відповідні положення щодо виділення страхування підприємницького ризику та особливостей його договірного оформлення, а формулювання положень щодо майнового страхування не дозволяють однозначно віднести підприємницький ризик до його різновиду.

У статті 980 ЦК визначено, що предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з:

- 1) життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування);
- 2) володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування);
- 3) відшкодуванням шкоди, завданої страхувальником (страхування відповідальності).

Із цих положень, по-перше, не впливає виділення специфічного страхування підприємницького ризику, по-друге, виникає складність із виявленням страхування підприємницьких ризиків при композиції різновидів страхування. Адже реально виникаючі відносини у сфері страхування підприємницьких ризиків окремо та у сукупності виходять за межі майнового страхування та страхування відповідальності у наведеному значенні.

Дійсно, ще В. І. Серебровський зазначав, що для всіх різновидів страхових правовідносин характерною ознакою є ідея забезпечення страхувальника або вигодонабувача від можливої шкоди і недоліку. Але в одних випадках ця ідея знаходить своє вираження у встановленні обов'язку страховика відшкодувати понесені страхувальником або вигодонабувачем збитки, в інших же випадках — у встановленні обов'язку страховика до сплати певної суми грошей, незалежно від того, чи були понесені збитки, чи ні. У першому випадку говорять про «страхування збитків» (*Schadenversicherung*), у другому ж випадку — про «страхування сум» (*Summenversicherung*) [2, с. 313].

Зокрема, страхування підприємницьких ризиків може далеко виходити за межі володіння, користування і розпорядження майном. Наприклад, зміна кон'юнктури світового ринку зерна на призводить до позбавлення товаровиробника або іншого володільця зерна правомочностей щодо володіння, корис-

тування і розпорядження майном. Але умови продажу товару можуть означати невідгідність продажу майна, суттєві економічні втрати у результаті знецінення грошової одиниці, або інфляція, яка здатна «з'їсти» прибуток та не дати цьому товаровиробнику придбати добрива, посівний матеріал або техніку для забезпечення врожаю майбутнього року.

Невипадково сучасні економісти кажуть не про майно як об'єкт регулюючого впливу, а потреби та блага, що їх задовольняють [3, с. 36].

Види втрат у підприємницькій діяльності можуть бути різними. Матеріальні — виявляються в непередбачених підприємницьким проектом додаткових витратах або прямих втратах устаткування, майна, продукції, сировини, енергії і т. д. Трудові — це втрати робочого часу, викликані випадковими, непередбаченими обставинами. Фінансові — це прямий грошовий збиток, пов'язаний з непередбаченими платежами, виплатою штрафів, сплатою додаткових податків, втратою коштів і цінних паперів. Спеціальні види втрат проявляються у вигляді нанесення шкоди здоров'ю та життю людей, навколишньому середовищу, престижу підприємця, а також внаслідок інших несприятливих соціальних і морально-психологічних наслідків. Цим ризикам відповідають різноманітні види страхування: від страхування будівельно-монтажних робіт — до страхування фінансових ризиків.

У цьому разі у сфері підприємництва страхування пов'язується із усім розмаїттям напрямів господарювання та галузями економіки, а також пов'язується із змістовною частиною підприємництва, що притаманне йому незалежно від напряму діяльності.

Натомість категорія страхування підприємницького ризику має й вузьке, спеціалізоване значення, яке виникає із приводу страхування окремих ризиків з наведених вище, коли йдеться про власне страхування підприємницьких ризиків, яке приймається у певному значенні для пояснення окремого різновиду страхування з-поміж наведених галузевих його видів.

Наприклад, у статті 929 ЦК Російської Федерації за договором майнового страхування можуть бути застраховано такий майновий інтерес, як ризик збитків від підприємницької діяльності через порушення своїх зобов'язань контрагентами підприємця або зміни умов цієї діяльності по незалежних від підприємця обставинах, зокрема ризик неотримання очікуваних доходів — підприємницький ризик. Йдеться саме про підприємницький ризик у власному (вузькому) сенсі, адже майнова відповідальність підприємця також не виключається як об'єкт страхування.

Д. О. Барикін пропонує визначити підприємницький ризик як ризик настання збитків від підприємницької діяльності, що виникають у ситуації невизначеності, при якій існує можливість оцінки вірогідності настання очікуваного результату на підставі вибору альтернативного варіанту рішення [1, с. 6].

Певною мірою це поняття прив'язане до вузького розуміння страхування підприємницького ризику, дане у російському законодавстві. Хоча й навіть для умов цієї держави не може вважатися безспірним. Зокрема, збиток не завжди є об'єктом забезпечення у складі страхового інтересу. Об'єктом страхового захис-

ту може цілком виступати величина можливого відхилення від запланованого негативного наслідку господарської діяльності (несвоєчасне введення в експлуатацію, невиконання тендеру, націоналізація інвестицій тощо), коли відповідні наслідки є більш складними, аніж цілі попередження настання збитків.

Зокрема, на прикладі морського страхування можна чітко розмежувати ризики втрати доходу та інші ризики. Щодо першого у літературі виділяється страхування фрахту. Якщо судно та/або вантаж будуть втрачені під час переходу, або якщо вантаж буде настільки пошкоджений, що покупець справедливо відмовиться його приймати, то судовласник втрачає фрахт. Цей ризик може бути покритий за допомогою страхування фрахту [4, с. 75–76]. Зовсім інша ситуація виникає при страхуванні, наприклад, ризиків будівництва судна. Замовник під час будівництва економічно зацікавлений у страхуванні того, що не покривається автоматично за допомогою страховки виробника на період будівництва. Це стосується ризику того, що верф чи нове судно будуть повністю втрачені до їх здавання замовнику, і зобов'язання здачі судна виробником повністю анулюється за умовами контракту. В цьому разі він може застрахувати себе від повної втрати та додаткових витрат з-за того, що має бути укладений новий контракт за більш високою ціною. Ця форма страхування часто іменується «страхування невиконання замовлення» — Non-delivery Insurance [4, с. 73]. Те саме стосується страхування воєнних ризиків у морському страхуванні. Зокрема, страхування воєнних ризиків у Норвегії покривається Норвезьким Страхуванням Воєнних ризиків за допомогою спеціального виду страхування [4, с. 77].

Отже назвати відповідні негативні результати збитками у юридичному значенні не завжди можливо. Тим паче, що збитки у сфері майнових правовідносин завжди пов'язуються із правопорушенням.

Має бути також враховано, що за визнанням вітчизняних цивілістів «прорахунком ст. 22 ЦК України є те, що її редакція (на відміну від ст. 203 ЦК УРСР) не дає можливості визнавати збитками ті фактичні витрати кредитора, які не пов'язані з відновленням порушеного права, наприклад витрати покупця, зроблені для прийняття великої партії товару (оренда приміщення, транспортних засобів тощо), але не поставлених з вини продавця» [5, с. 702]. А положення ст. 224 ГК України не дають право на відшкодування збитків у формі майбутніх витрат для виправлення недоліків речі, приведення пошкодженої речі у первісний стан тощо, про що зазначається в Інформаційному листі Вищого господарського суду України від 7.04.2008 р. «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного і Господарського кодексів України».

Саме тому у відповідному визначенні поняття підприємницьких ризиків як предмету страхування доречно замінити слова «загрозу збитків» на слова «загрозу економічних втрат або інших негативних результатів господарської діяльності, що підлягають оцінці». Це, серед іншого, конкретизуватиме предмет страхування для випадку страхування підприємницьких ризиків у контексті визначення страхування, даного у ч. 1 ст. 352 ГК України.

Тим паче не можна обмежувати страхування підприємницьких ризиків страхуванням відповідальності. Хоча відповідальність підприємця перед тре-

тими особами може ставати предметом страхування. По суті у багатьох випадках заходи відповідальності, особливо у сфері податкових правопорушень, штрафних санкцій у господарсько-виробничих та природоохоронних правовідносинах, можуть нести загрозу платоспроможності підприємця, стаючи, таким чином, об'єктом страхування. Страхування цивільної відповідальності належить до страхування підприємницьких ризиків у широкому значенні слова. Як писав В. К. Райхер, страхування цивільної відповідальності виникло в капіталістичному суспільстві саме у зв'язку із поширенням машинної техніки та промисловою революцією (наприклад, у Франції у 1825 році, у Німеччині у 1871 р., в Англії у 1880 р.) у результаті збільшених кількості нещасних випадків. При цьому зауважується, що страхування відповідальності по економічній суті було спрямовано, передусім, на охорону майна страхувальника, а не прав постраждалих осіб [6, с. 108–109]. Разом із тим за юридичною метою це страхування спрямовано на захист особистого інтересу, про що, зокрема, свідчить думка вітчизняного професора Київського університету та комерційного інституту К. Г. Воблого у цій дискусії [7, с. 225–240].

Отже, страхування підприємницьких ризиків становить не лише комплексну категорію, але й має спеціальний об'єкт, що виходить за межі майнового страхування та страхування відповідальності. Він полягає у забезпеченні досягнення певного економічного результату діяльності, а ризик його недосягнення має певну оцінку. Навіть у сукупності із майновим страхуванням у значенні, закріпленому у положеннях Цивільного кодексу України, страхування відповідальності не здатне охопити усі страхові ризики, що виникають у підприємця та відповідно можуть бути предметом страхування.

Відповідні висновки мають велике системоутворююче та інформативне значення, орієнтуючи підприємців та інвесторів на використання цього різновиду страхування для просування власних бізнес-проектів, усунення невизначеності багатьох комерційних операцій, а державу — на стимулювання його використання у господарських відносинах, зокрема, й при перерегулюванні шляхом запровадження процедур страхування. Останнє наочно демонструє проект Закону про внесення змін до статті 10 Закону України «Про пожежну безпеку» (щодо декларативного принципу), що прийнято парламентом за основу 21.10.11 [8], у якому передбачено, що підприємства, які належать до категорії пожежонебезпечних об'єктів, можуть запроваджувати свою діяльність за декларативним принципом за умови укладення відповідних договорів страхування.

Стосовно страхування підприємницьких ризиків можна цілком застосувати висновки В. К. Райхера про динаміку змін у сучасному страхуванні, яка стала помітною ще у 50-х роках минулого століття. Йдеться про обставину переходу кількісних змін в змісті страхових послуг у якісні зміни форми страхування. Коли процес спеціалізації буржуазного страхування досягає високого розвитку, починається «друга лінія» його становлення, процес утворення укрупнених, комбінованих видів страхування. Цей процес, що має коріння у минулому, призвів до виникнення різних форм так званого «єдиного» чи «універсального» страхування (Einheitsversicherung, Universal-, Omnium-Police).

Крім того, виникають нові види страхування, повністю самостійні, рівнозначні в класифікаційному відношенні таким старим видам страхування, як вогневе, транспортне і т. ін., у тому числі страхування кредиту, страхування від народних заворушень тощо [6, с. 125–126].

У результаті можна дійти висновку щодо недосконалості Цивільного кодексу України (ст. 980) стосовно вичерпання різновидів страхування особистим, майновим страхуванням та страхуванням відповідальності, які не дозволяють повною мірою відобразити специфіку страхування підприємницького ризику, адже останній у власному значенні виходить за межі страхування майна, із яким в Україні фактично ототожнюється цивільно-правове поняття майнового страхування.

Тому ч. 1 ст. 980 ЦК необхідно доповнити пунктом 4 такого змісту: «4) ризиком настання економічних втрат чи інших негативних наслідків під час організації та здійснення підприємницької діяльності (страхування підприємницьких ризиків)».

У свою чергу ГК України, що має спеціалізований характер, повинен не лише визначити основні різновиди страхування підприємницьких ризиків, але й закріпити принципи правового регулювання відповідних відносин.

Зазначене підтверджує, що підприємницький ризик як предмет страхування має складну структуру. Але це не виключає, а навпаки — передбачає його методологічну оцінку та належну організацію правової та економічної роботи на підприємстві щодо управління ризиками, передусім у напрямі їх страхування.

Таким чином, поняття «страхування підприємницьких ризиків» необхідно визначати у вузькому та широкому значенні, коли у вузькому розумінні воно пов'язується із страхуванням від настання економічних втрат під час здійснення підприємницької діяльності, а у широкому — включає також інші види страхування ризиків, що обумовлюються потребами підприємницької діяльності, у тому числі страхування відповідальності та страхування величин можливого відхилення від запланованого результату господарської діяльності, коли відповідні наслідки є більш складними, аніж цілі попередження настання збитків (зменшення цінності бізнесу, декапіталізація господарських організацій, націоналізація інвестицій, зміна показників ділової активності, неотримання дозволів, зміна кон'юнктури ринку тощо).

Виникаюча у такий спосіб комплексність та багатоаспектність страхування підприємницьких ризиків стає предметом господарсько-правового впливу та наукового аналізу.

Література

1. Барыкин Д. А. Страхование предпринимательских рисков : Правовой аспект / Барыкин Д. А. // Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. — Санкт-Петербург, 2002. — 177 с.
2. Серебровский В. И. Страхование. / В. И. Серебровский. — М.: Финиздат НКФ СССР, 1927. — С. 313.
3. Базелер У., Сабов З., Хайнрих Х., Кох В. Основы экономической теории: принципы, проблемы, политика. Германский опыт и российский путь. / У. Базелер, З. Сабов, Х. Хайнрих, В. Кох. — СПб., 2000. — 800 с.

4. Основы морского страхования: Учеб. пособие / Ред. рус. изд. Н. П. Кузнецова. — Спб.: Изд. Дом «Сентябрь», 2002. — 300 с.
5. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.; За ред. О. В. Дзери. — К.: Хрінком Інтер, 2008. — 896 с.
6. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В. К. Райхер. — М. — Л.: АН СССР. Ин-т права, 1947. — 282 с.
7. Вобльй К. Г. Основы экономии страхования / К. Г. Вобльй. — Киев, 1915. — 401 с.
8. Проект Закону про внесення змін до статті 10 Закону України «Про пожежну безпеку» (щодо декларативного принципу) [електронний ресурс] // режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=40161

Анотація

Стась Е. П. Страхування підприємницьких ризиків як предмет господарського правового регулювання. — Стаття.

У статті аналізується поняття страхування підприємницьких ризиків із погляду предмету господарського права. Вузьке розуміння пов'язується із страхуванням від настання економічних втрат, а широке із іншими видами страхування ризиків, що обумовлюються будь-якими потребами підприємницької діяльності.

Ключові слова: страхування підприємницьких ризиків, господарське право, підприємницька діяльність, страховий ризик.

Аннотация

Стась Е. П. Страхование предпринимательских рисков как предмет хозяйственно-правового регулирования. — Статья.

В статье анализируется понятие страхования предпринимательских рисков с точки зрения предмета хозяйственного права. Узкое понимание связывается со страхованием от наступления экономических потерь, а широкое — с другими видами страхования, которые связаны с любыми потребностями предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: страхование предпринимательских рисков, хозяйственное право, предпринимательская деятельность, страховой риск.

Summary

Stas E. P. Insurance of business risks as a subject of economic law's regulation. — Article.

This article analyzes the concept of business risk's insurance from the perspective of the subject of economic law. Narrow understanding of insurance is associated with the incurring of the economic losses and widespread — with other types of insurance that are associated with any business needs.

Keywords: insurance of business risks, economic law, business, insurance risk.